

„Nem lehetséges, de mégis kell!”

Könyvtárosok a változó világban

„Csalás nélkül szétélni...”
(József Attila)

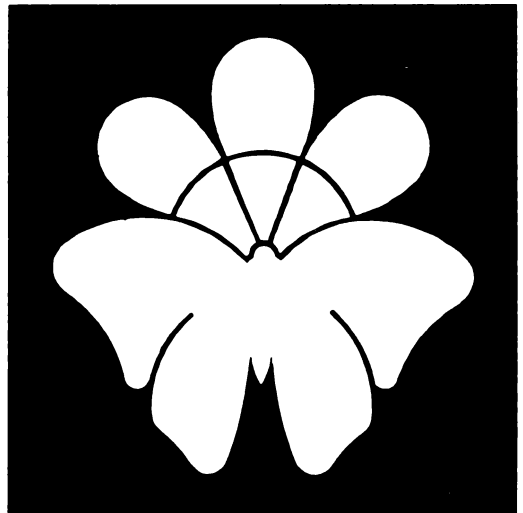
A súlyos alapkérdéseket olykor a könnyűnek tűnő gyakorlati feladatok hozzák felszínre. Jól példázza ezt az a külföldi értekezlet, melyet az NSZK könyvtárosai hívtak össze, hogy a video könyvtári meghonosításának mikéntjét megvitatassák. Meghívták a tanácskozássra (irigylésre méltó gyakorlat!) azoknak a külföldi országoknak a képviselőit is, ahol a könyvtári video-gyűjtésnek már érett tapasztalatai vannak. A beszámolók és a viták részletesen olvashatók a *Buch und Bibliothek* című folyóiratban; miniket itt és most nem a részletek érdekelnek, hanem azok a magatartásmódok, melyekkel az európai könyvtárosok egy korjelenségre választolnak.

Az első válasz: semmi alku a Gonosszal! A video szennyhullámainak áradásával együtt az olvasás pozíciói Európa közepén is gyöngülnek, s a könyvtár hivatása mégiscsak az olvasási kultúra védelme. Igaz, hogy ennek az árral szemben úszó magatartásnak kiszámítható következménye a közkönyvtár látogatottságának csökkenése, ezt az árat azonban vállalnunk kell (mondják e felfogás hívei), ha válszunk: *értékmegőrzés*. A helyzet aggasztó ugyan, de történetnek csodák. Megfigyelték, hogy a fiatalok egy kis csoportja megcsömörlötten a zajos tömegkultúrától a klasszikus versek csendes olvasásához menekült. Csepp a tengerben, de hátha a fordulat kezdetét jelzi.

Lehet, hogy véletlen, és nem ez jellemzi az angol könyvtárügyet, de a tanácskozás angol vendégei a médiumközvetítők kemény üzleti ringjébe való beállást javasolták. A széplelkű félrehúzóda oda vezet, hogy elveink lesznek ugyan, de nem lesz mit a könyvtár polcaira tennünk. Saját példájuk bizonyítja: ha a köz-

könyvtár nagyvonalúan, vagyis gazdag és a használó számára is vonzó állománnyal lép az üzleti videokölcsönzők közé, anyagilag is megállja a helyét, képessé válik önerőből gyűjteményei megújítására, s lesz anyagi ereje saját művelődési elveinek érvényesítésére, például az értékes művek jutányos árú kölcsönzésére is. A jelszó: *lépést tartani!* Ez az egyetlen mód, hogy a könyvtár a jövőben egyáltalán jelen lehessen a társadalomban.

Az angolok merkantilista álláspontjától eltérő utat javasoltak a tanácskozás skandináv résztvevői. A profi médiumterjesztőkkel való rivalizálás biztos vereség, reménytelen és céltalan vállalkozás, mondták, de járhatatlan az egyoldalú könyvkultusz hagyományos útja is. A kommersz tömegkultúra helyett a könyvtáraknak a helyi kis közösségek kultúráját kell szolgálniuk, mert ezek jelentik korunkban az egészséges alternatívát, ezek a társadalom jövő

fejlődésének csirái. A lakóhelyi közösségeket, műkedvelő csoportokat, környezetvédő egyesületeket, amatőr helytörténészeket, egyszerűen: a sajátosan helyi kultúra műhelyeit kell támogatni a közművelődési könyvtárnak videóműhelyével, helyi felvételek gyűjtésével. Egyfajta radikálisan újragondolt közművelődési programot fogalmaztak meg északi kollégáink a könyvtári video kapcsán.

És végül – de most már elszakadva a tanácskozás jegyzőkönyvének mondataitól – emlékezünk meg egy meg nem nevezett, de nagyon is jelen levő csoportról, magatartásmódról: a minden irányzattal egy kicsit egyetértőről. Ők azok, akik egyaránt szeretnék megvalósítani a könyvtárak értékörző hivatását, a tömegeket (és a tömegigényt) kiszolgáló funkcióját és nevelő szerepét is, ezért egyik irányban sem tesznek határozott lépést, semmiről le nem mondva óvakodnak minden radikális változtatástól, minden egyértelmű prioritás kimondásától. Úgy vélik, apró lépések is elegendők a változó időkkel való lépéstartáshoz. *Mindent úgy, mint eddig, csak mindent kicsivel jobban.*

„A múlt szövőszéke”

Időzzünk el kissé a „mindent úgy, mint eddig...” magatartás gyökereinél. Ez a jelmondat a tömörült világkép hú tükre egy időszaknak (és itt most már hazai vizekre evezünk), amikor a könyvtárosok összhangot érezhettek saját szolgáltatásaik és a társadalom igényei, szakmai törekvései és a társadalom mozgásiránya között. Növekedtek a mutatószámok: növekedett az iskolázottak, az olvasni akarók aránya, a könyvtárakban pedig a beiratkozók száma. A társadalom – úgy tűnt – azzal is kifejezte a könyvtári munka megbecsülését, hogy a könyvtári dolgozók számát évről évre magasabbra emelte, szinte évtizedenként megduplázta. A jóleső harmónia könnyen szül illúziókat. A közművelődési könyvtárosok a társadalomhoz fűződő viszonyukat kölcsönös tiszteletre épülőnek érezhették, magukat pedig a társadalom megbecsült, fontos tagjainak. Annál is inkább, mert ez a fontosság gyakran megfogalmazódott konferenciákon és kézikönyvekben, katedrákon és vezércikkekben. Gyakrabban, mint a kemény szakmai önismertetre való buzdítás.

Mindezek után természetesen sokkhatásként érte a szakmai közérzetet, mikor tárgyla-

gos vizsgálatok kimutatták, hogy a közvélemény presztízsertékelése mélyen a társadalmi átlag alá helyezi a könyvtárosi munkát (ezt *Kolosi Tamás* felméréséből tudjuk), és a javak elosztásában kifejeződő társadalmi ítélet szintén hasonló (ezt bizonyítják *Szabó Ferenc* mérései). A figyelmesebb elemzés azt is kimutatta, hogy a könyvtári létszámnövelés jó ideje a bérfejlesztés tartós visszafogása árán történik. Tehát mégse lennének fontosak a társadalomnak? Nehezen magyarázható ellentmondás feszült a szép elvek és a gyakorlat valósága közé.

„Am ott kívül a magyarázat...”

Sokáig arra lehetett gondolni: itt valami félreértés történt. A társadalom megfélemlített egy fontos csoportról, ezért szólni kell neki: tessék a hibát korrigálni. Szóltunk is. Érdemes fellapozni visszamenőleg a könyvtárügy legnyomatékosabb dokumentumait, az országos konferenciák ajánlásait. 1971: „Sürgős intézkedést kíván a könyvtárosok és tájékoztatók életkörülményeinek javítása. Minden késedelem gyorsíthatja a szakma legjobb erőinek elvándorlását, s ezáltal károsan befolyásolja a szolgáltatások színvonalának emelését.” 1980: „A 70-es évek elejétől a szakemberellátás mennyiségét tekintve szakmokkal kifejezhetően rosszabbodott.” 1986, OKT előterjesztés: „Javítani kell a könyvtárakban dolgozók jövedelmi viszonyait, gondoskodni kell arról, hogy a lehetséges eszközök révén (tömegkommunikáció, könyvtári propaganda) a pálya érdemi sajátosságait ismerje meg a társadalom minden tagja.”

Mindezek, s a még tetszés szerint sorolható nyilatkozatok mögött az a hit áll, hogy szólni kell, s majd kapunk; kérjetelek s adatik. Az évezredes bölcsesség természetesen igaz, kérni kell. Csakhogy az eredmény kétséges, mivel az okok összetettebbek. A könyvtári szakma jelenlegi presztízvesztése (ez itt a meghatározó) széles medrű társadalmi folyamat része. Az ésszerű és hatékony gazdaságra törekvés velejárójaként (gazdasági kényszerhelyzetektől is sarkallva) az élet minden területén szükségszerűen felértékelődnek a közvetlen gyakorlati szükséglet kielégítő tevékenységek, képességek. A felértékelődésből következik, hogy más, hagyományos humán jellegű tevékenységek és képességek viszont hátrább kerülnek az értékek rendjében. Ebből fakad sok egyéb mellett a szépirodalom olvasásának országos tévesz-

tése is. S mindez természetesen érvényes a foglalkozások megítélésének értékrendjére is: a gyakorlati igényt kielégítő szolgáltatások és szakmák felértékelődéséből törvényszerűen következik, hogy más szakmák, köztük a korábban hagyományosan humán tekintéllyel bírók is hátrább kerülnek a hierarchiában. Elég itt példaként a pedagógusok problémáira utalnunk.

Alapvető (és a könyvtárosok által is kívánatosnak tartott) folyamatok következtében rétegződött át a társadalom értékrendszere. Illúziók és régi legendák szembeállíthatók ezzel, de aligha vezetnek messzire. Nemigen van más út, mint e keretek között újból megtalálni helyünket és szerepünket a változó társadalomban.

„A legenda oda...”

Vagy mégis lenne más út? A régi tekintély restaurálását kívánók gyakran emlegetik a „tudós könyvtáros” egykori presztízsét, megbecsült helyét. Igaz: a könyvtáros környezete valaha tudósnek látta, akit a társadalom korábban jutalomképpen, később büntetésből helyezett a könyvespolcok közé. Ez utóbbi kategóriába tartoznak, akik egyes korszakok agresszívvé váló uralkodó eszméi elől menekültek a könyvtár békéjébe.

Az eszmék agresszivitása megszélidült, s a kutatói munka keretétől Nyugaton az egyetemek, Keleten a kutatóintézetek a könyvtáraknál kedvezőbb feltételeket kínálnak. Az elvett könyvtárakba helyezett kutatói státusok vagy csoportok jelenléte sem másít az alaphelyezeten. Bár a „tudományos könyvtárak” (ti. az annak minősítettek) száma nálunk szüntelenül gyarapszik, a „tudós könyvtárosoké” annál kevésbé. Aligha fogják a könyvtár társadalmi képét módosítani.

Bár merőben más világ színpadáról lépett elő és másféle talapzaton állt, mint tudós kollégája, nem kevésbé eleven a közművelődési könyvtárosok körében a „népművelő” könyvtáros legendává szépített alakja. Talapzatát a szerep adta, mely az ötvenes évek elején direkt politikai agitációt, később kulturális-irodalmi nevelőmunkát írt elő számára. Tudjuk, hogy az „elvárás” mesterségesen felcsigázott volt, a szerep irreálisra növelt. A hierarchia, melyben a könyvtáros nevelésre váró olvasói fölé emelkedett, többnyire csak a képzeletben létezett, ámde mégis elég volt ahhoz, hogy elképzeltjét

szakmai tudattal vértette fel, sőt hamis illúziókba is ringassa, szerepét a valóságosnál fontosabbnak láttassa vele. Hosszú évtizedeknek kellett eltelnük, míg a könyvtáros és olvasó egyenrangú partneri kapcsolata legalább elvben polgárjogot nyert a hierarchikusan képzelt nevelő-nevelt viszonytalán szemben, s míg a szakmai önismeret elfújta az illúziók ködét.

„Hát miféle...?”

Sok szót vesztegettünk arra, ami *nem* jellemzi ma a könyvtárosságot, ideje körüljárunk: mi jellemzi? Hát miféle szakma ez?

Már a legbanálisabb kérdésnél megakadunk: értelmiségi szakma-e vajon? Művelőinek valamivel több mint a fele diplomás (a másik oldalról nézve viszont: csaknem a fele nem az), tehát a határon lebeg. A határhelyzet már önmagában is bizonytalanná teszi helyét, de a bizonytalansághoz még más is hozzájárul. Korunkban a diplomás inflálódásának vagyunk tanúi, szűnőben van az éles cezúra a diplomás és nem diplomás foglalkozások között. A könyvtári munkakörök többsége középszintű szellemi munka, tehát éppen a diplomás és a nem diplomás mezőny találkozásánál helyezkedik el. Nem véletlen, hogy a mi szakmánk az, ahol a diploma követelményszálai felbolyhosodnak, lásd az utólagos államvizsgát, a szakkollégiummal szerezhető képzettséget.

De napjainkban a társadalom szemében mintha nem is ez lenne a foglalkozások megmérettetésének igazi alapja. Mint ahogyan a tudományok között már korábban elkülönültek a „kemények” és a „lágyak”, a szakmák terén is szétválnak a tárgyyszerű szakismeretet követelő, közvetlen kockázatot vagy erőbedobást kívánó „kemény szakmák” és az áttételesebb követelményeket támasztó, kevesebb tárgyismeretet és több emberi odaadást, humanumot igénylő, többnyire nők által művelt „lágy szakmák”. Az angol-magyar könyvtárosképzési konferencián angol vendégeink kifejtették, hogy szeretnék a szakmai karaktert keményebb veretűvé tenni, az egyetemi könyvtárosképzés ezért a filológiai tanszékcsoporthoz átkerül a menedzseri tanszékhez. Nálunk ennek a folyamatnak nagyon sok hátráltatója van; a könyvtárosi tevékenység nagy része és különösen a közművelődési könyvtárosság ma még valószínűleg „lágyabb”, mint lényege s talán lehetősége szerint is lennie kel-

lene. Ennek társadalmi következményei közismertek.

Rázzuk meg még egyszer a szakmák kaleidoszkópját, hogy helyünket más nézőpontból is kijelölhessük. A foglalkozásokat szociológiailag leíró szakirodalomban gyakran találkozzunk a bevett (professzionális) és a félig bevett, technikai (fél-professzionális) szakmák megkülönböztetésével. Mindkettőre jellemző, hogy normatív előírásaik vannak: hogyan kell végezni, és kik, milyen képzettséggel végezhetik a munkát, ám csak a bevett szakmáknak van meg a társadalmi tekintélyük és súlyuk ahhoz, hogy normáikat maradéktalanul érvényre is juttassák. Például elképzelhetetlen a képesítés nélküli orvos vagy jogász, mert e foglalkozások az idők során bevett szakmákká váltak. A könyvtárosság viszont a félig bevett szakmák sorába tartozik: normái vannak, de ezek érvényesítéséhez ereje csak részben.

★

Egy szakmai vita alakjainak rajzával kezdődött gondolatmenetünk, hogy a változó világban helyet és feladatot kereső könyvtárosok egyes típusainak arcéle markáns legyen, hogy a visszavonulni kívánók és az újrarendezni akaró tábora elkülönüljön.

Régen volt ilyen erős a visszavonulásra, sőt kivonulásra csábító erők nyomása. A „kertész leszek, fát nevelek” életérzése, az egyértelműen tiszta értékekhez való visszavonulás vágya

az értékvesztés, a tömegizlés és a közvetítői szerepek elbizonytalanodásának korszakában a közművelődési könyvtárosokban is munkál. Nem kisebb ennél a megszokott mechanizmusok kényelmének, a megszokott munkakörök langymelegének csábítása. Másfél évtizede Nagy Attila lerajzolta a könyvtárosokkal pályájuk elképzelt ívét: a vonalak ritmikusan hullámoztak. Merre hajlanának ma?

A változó világ kihívásaira a szakmai szolgáltatások újragondolásával és újrarendezésével adható válasznak kemény akadályai vannak. A legkeményebb: ehhez jól koncentrált szellemi tőke és eszközrendszer kell, de féltő, hogy a szétmorzsolódásra és a célirányos koncentráció hiányára több példát látunk, mint az ellenkezőjére. A társadalom a dinamikus, vállalkozó kedvű könyvtári szakemberek szolgáltatásait honorálná, de a dinamikus, vállalkozó kedvű szakembereket ugyanakkor elcsábítja a könyvtárakból. „Férfias” szolgáltatások sorát követelné (energikus kezdeményezések, gépesítés, késő estig tartó munkaidő stb.), de a férfiakat kivonja a könyvtárakból. Magasan kvalifikált, színvonalas szolgáltatásokat követelné, de az egyetemi könyvtárosképzést évtizede a nulla körüli mennyiségen tartja.

Paradoxonra csak paradoxonnal válaszolhatunk: ilyen pozícióban a szakmai regenerálódást megoldani nem lehetséges, de mégis kell. Nincs más kiút.

Katsányi Sándor